

NAGY MAGYAR STATISZTIKUSOK 29.

DÁVID ZOLTÁN (1923–1996)

MŰVEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

DÁVID ZOLTÁN (1923–1996)
MŰVEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

NAGY MAGYAR STATISZTIKUSOK

29.

SOROZATSZERKESZTŐ

KÁLMÁN RITA

DÁVID ZOLTÁN (1923–1996)
MŰVEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

KSHKÖNYVTÁR

SZERKESZTETTE ÉS A BIBLIOGRÁFIÁT ÖSSZEÁLLÍTOTTA
DÁVID GÉZA, PÁSZTOR ANGELIKA

AZ ÉLETRAJZOT ÍRTA
DÁVID GÉZA

A BORÍTÓKÉPET KÉSZÍTETTE
NAGY SÁNDOR

ISBN 978-963-235-554-2

ISSN 1419-5372

Felelős kiadó: Kálmán Rita,
a KSH Könyvtár főigazgatója

Készült a KSH Könyvtár reprográfiai műhelyében.

Budapest, 2023
KSH Könyvtár

TARTALOMJEGYZÉK

ELNÖKI KÖSZÖNTŐ.....	7
DÁVID ZOLTÁN (1923–1996) ÉLETRAJZA	9
BESZÉLGETÉS DR. DÁVID ZOLTÁNNAL, A KSH LEVÉLTÁRÁNAK IGAZGATÓJÁVAL.....	15
DR. DÁVID ZOLTÁN (1923–1996)	19
DÁVID ZOLTÁN (1923–1996).....	21
BÚCSÚ DÁVID ZOLTÁNTÓL.....	25
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK.....	29
ÖNÁLLÓ ÉS SZERKESZTETT KÖTETEK.....	31
FOLYÓIRATCIKKEK, TANULMÁNYOK.....	33
KÖNYVISMERTETÉSEK	42
ELŐADÁSOK.....	43
A RÓLA ÉS MŰVEIRŐL SZÓLÓ IRODALOM	45

ELNÖKI KÖSZÖNTŐ

A KSH Könyvtár *Nagy magyar statisztikusok* című sorozatának az Olvasó által kézben tartott darabja nem – a szó eredeti értelmében használt – statisztikusnak állít emléket, hanem egy olyan nem kevésbé jelentős szakembernek, aki a gazdaságra, a társadalomra vonatkozó adatok, valamint statisztikai anyagok elemzésében, feldolgozásában és rendszerezésében játszott meghatározó szerepet. A 100 éve született Dávid Zoltánnak (1923–1996) nem kevesebbet köszönhet a szakma és a hivatalos statisztika, minthogy az 1975-ben önálló közgyűjtemény formájában felállított KSH Levéltár igazgatójaként, a Hivatal korábbi működését illetően több mint 3000 folyóméter iratanyagot gyűjtött össze és rendszerezett, mely által megteremtette az akkori – és a későbbi – statisztikatörténeti kutatások alapjait. Bár a KSH Levéltára már nem létezik, Dávid Zoltán forrásfeltáró, -megőrző és -rendszerező tevékenységének áldásos hatásait napjainkban is érezzük, amikor ezekhez a történeti anyagokhoz kívánunk nyúlni. A XVI–XVIII. századi gazdaság- és társadalomtörténetet illető kiemelkedő forrásismeretére támaszkodva, történeti statisztikai kutatásai során számos, más tudományterületek (agrár-, népesség-, vallás- és várostörténet) számára is hasznos eredményt tett közzé, mely által egyben a statisztika jelentőségére és felhasználási lehetőségeire is felhívta a figyelmet. A KSH Könyvtár egykori történeti statisztikai kutatócsoportjának munkatársaként több, a maga nemében hiánypótló kötet összeállításában vett részt. Jó szívvel ajánlom tehát a bibliográfiát elsősorban a statisztika és a történeti demográfia művelői, továbbá minden érdeklődő számára. Dávid Zoltán egyedülálló munkásságot hagyott az utókorra, emlékezzünk rá!

KINCSES ÁRON,
a Központi Statisztikai Hivatal elnöke

DÁVID ZOLTÁN (1923–1996) ÉLETRAJZA

Dávid Zoltán, a Magyar Országos Levéltár egykori munkatársa, később a KSH Történeti Statisztikai Kutatócsoportjának vezetője, majd Szaklevéltárának igazgatója, nemzeti múltunk elkötelezett kutatója, a Kárpát-medence etnikai viszonyainak kiváló ismerője idén töltötte volna be 100. életévét. Immár több mint 25 éve nincs közöttünk, mivel 1996. augusztus 10-én váratlanul elhunyt. A centenáriumot korábbi munkahelye is méltónak tartotta megünnepelni, ennek lenyomata tudományos tevékenységének számba vétele az alább következő bibliográfiában.

Dávid Zoltán 1923. július 17-én született Budapesten, édesapja szárazaztai székelyként került a fővárosba, édesanyja az Alföldön, Kiskunfélegyházán nevelkedett. A Piarista Gimnáziumban tanult, a háború alatt nem hívták be katonának, ennek ellenére csak 1948-ban szerezte meg jogi diplomáját a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Első munkahelyén, az Országgyűlési (Parlament) Könyvtárban 1949. november 30-án indoklás nélkül először rendelkezési állományba helyezték, majd három hónappal később elbocsátották, „minden további igény kizárásával”. Bár formai indoklással küldték el, valójában politikai okok miatt kellett távoznia (nem lépett be a kommunista pártba, ami akkor ott elvárás volt). Hét és fél hónapot töltött állás nélkül, miközben már a második gyermeküket várták. Végül egyik korábbi iskolatársa, Borsa Iván segítségével alkalmazták a Magyar Országos Levéltárban, 1950. november 15-től. Először „filmellenőrként” dolgozott, majd a térkép- és tervgyűjtemény referense lett. A levéltárban töltött esztendőik során átfogó forrásismereteket szerzett, különösen a 16–18. századi népesedés- és gazdaságtörténetre vonatkozó anyagokról. Kollégái közül Ila Bálint, Komjáthy Miklós és Maksay Ferenc állt a legközelebb hozzá.

1956-ban részt vett a Levéltár forradalmi tevékenységében. Neki is szerepe volt abban, hogy senkinek nem esett bántódása, így a visszarendeződéskor őt sem érte zaklatás. A házból, amelyben ekkor lakott, látni lehetett a Várat és a Levéltárat. Egyik lakótársa reggeltől estig látcsövön figyelte, nem éri-e találat azt az épületet, ahol múltunk legfontosabb dokumentumai találhatóak. Egy nap feldúltan csöngetett Dávid Zoltánéknál: „Ég a Levéltár!” Ő rögtön indult, hogy társaival együtt mentse, ami menthető. Mint tudjuk, sok minden megsemmisült a pusztító tűzben.

Jól érezte magát a Levéltárban, ezért hosszasan töprengett, amikor Kovacsics József állást ajánlott fel számára a KSH Könyvtárban. Végül igent mondott, s új munkahelyén pár évig kiadványszerkesztő (az 1958-ban indult *Történeti Statisztikai*

Közlemények – 1960-tól *Évkönyv* – szerkesztőbizottságának titkára volt) és szerzeményezési tevékenységet folytatott. 1964-től viszont idejének javát a tudományos munkának szentelhette, abban a történeti statisztikai kutatócsoportban, amelyet aztán 1965 és 1971 között ő vezetett. Tudatosan törekedett arra, hogy jó munkahelyi légkört alakítson ki, részben „polgárinak” mondott történeszekből, részben a piarista szerzetespap Csányi László alkalmazásával, aki korábban csak a KSH portásaként dolgozhatott.

A hatvanas években a Magyar Tudományos Akadémia történeti demográfiai munkabizottságának titkárává választották, s tagja lett a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának is. Az 1970-es években az ELTE Történeti Segédtudományi Tanszékére Sinkovits István hívta meg, hogy előadásokat tartson történeti statisztikai és demográfiai témakörben. Bár nem szeretett nyilvánosan szerepelni, két féleven át közvetítette ismereteit a fiataloknak.

Amikor 1971-ben elhatározták a KSH Szaklevéltárának létrehozását, Dávid Zoltánra bízta a szervezési tennivalókat, először mint a KSH Könyvtár 1972-ben létrehozott levéltári osztályának vezetőjére. 1975-ben ő lett az önállósodott közgyűjtemény igazgatója. Nem szívesen vált meg a kutatócsoporttól, s az sem vigasztalta igazán, hogy az archívumot a négy „A” kategóriájú levéltár közé sorolták. Mindazonáltal lefektette az intézmény alapjait, kialakította gyűjtőkörét s megalkotta működési szabályzatát. Hatvan éves korában viszont kérte nyugdíjaztatását, utána egy ideig csaknem teljes visszavonultságban élt. A rendszerváltás idején visszatért alkotókedve, amikor is szinte havonta fejezett be egy-egy új tanulmányt, tartott különféle előadásokat és vállalt más megbízatásokat. Így tagja lett annak a szakértői kollégiumnak, amely a magyar–szlovák államközi tárgyalásokat lett volna hivatva demográfiai adatokkal szolgálni. A Magyarok Világszövetségének kérésére vállalta el a Szent László Akadémia védnökségi tagságát. Nagyon örült, hogy a munkásságának elismeréseként a KSH által 1992-ben neki adományozott Fényes Elek-émlékérmet egykori barátjától, Antall József miniszterelnöktől vehette át.

A hazai konferenciaéletben, főleg a statisztikai vándorgyűléseken korábban is aktívan részt vett. Külföldre viszont ritkábban jutott el. Varsói előadását lengyelül adták ki. A leningrádi történész világkonferencián a magyar delegáció tagja volt. Ezzel szemben sokat utazott itthon, s szisztematikusan kereste fel a vidéki levéltárakat, ahol rengeteg fontos anyagot gyűjtött. Bécsbe és Lőcsére is eljutott ilyen céllal.

Érdeklődésének középpontjában népünk múltjának és jelenének számszerűen mérhető adatai álltak. Különösen jó érzéke volt az egyes összeírások forrásértékének megállapításához. A különböző kútfők megszólaltatásakor mindig arra törekedett, hogy belőlük a lehető legpontosabb mutatókat munkálja ki, ha pedig erre nem volt mód, becsléseit igyekezett józan határok között tartani.

A 16–19. századi Magyarország gazdasági és társadalmi viszonyainak megismeréséhez legfontosabb fondok közül sokat ismertetett, illetve dolgozott fel. Pár térképészeti témájú írás után készítette el első nagylélegzetű és nagy hatású

tanulmányát az 1715–20. évi összeírásról. Ennek anyagát sokoldalú kritikának vetette alá, s végül arra az eredményre jutott, hogy a 18. század elején mintegy 3,5–4 millió léleknek kellett lennie az ország népességének. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy a török kor népesedési mérlege korántsem volt annyira negatív, mint azt többen vélték.

A házak száma és a népesség XVI–XVIII. századi forrásaikban című dolgozatában elsősorban az 1598-as házösszeírást és az 1784/87-es népszámlálást taglalta, kiderítve, hogy a maga idején mindkettő messze a legmegbízhatóbb kútfőnek mondható. 1960-ban Dányi Dezsővel közre is bocsátotta az első magyarországi népszámlálásból akkor feltalálható megyék teljes szövegét. Jellegéből fakadóan e publikáció alapl mű a korszakkal foglalkozók számára.

Az ugyancsak II. József által elrendelt kataszteri felmérés általános bemutatása mellett egy-egy tanulmányban külön is szólt annak Veszprém megyei végrehajtásáról és jászkiséri eredményeiről. A hivatalos munkálatok érdekes mellékterméke volt az a kimutatás, amely 29 Bihar megyei családfő gazdálkodásának részleteiről készült, s amelyet gondos elemzésben szintén közzé tett.

Újabb forrásokra – a dézsmajegyzékekre, az 1696. évi dica jegyzékekre, egyes egyházi összeírásokra, az egyházi anyakönyvekre és a Rákóczi-kori dicalis összeírásra – terjesztette ki figyelmét a *Magyarország népessége a 17–18. század fordulóján. (Népességtörténeti forrásaink értékelése.)* című áttekintésében.

Később még tovább tágitotta a kört. *Statisztikai adatgyűjtések Magyarországon a XVIII–XIX. században* című dolgozatát a KSH és a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya által meghirdetett statisztikatörténeti pályázatra küldte be, s nyert vele második díjat. (A *Statisztikai Szemle* 43. évfolyamában két folytatásban közölte.)

T. Polónyi Nórával együtt kiadta *Az első magyar nyelvű leíró statisztikát*, azaz a térképészként is elsőrangú Kovács Jánosnak az Esztergomi Érsekségről 1736–1739 között készített geográfiai-topográfiai descriptióját.

Településmonográfiákba írt tanulmányai, amelyek Hajdúdorog, Sarkad, Hajdúhadház és Hajdúszoboszló egykori lakosait veszik számba, módszertani szempontból jelentősek. Többek között az anyakönyvek értékelése terén hoztak újat, miszerint ebben a régióban a 18. századi éves természetes szaporulat 1% körül járt. Ezen arány fontossága abban rejlik, hogy vele számolva az 1720-ra becsült 4 milliós országos össznépesség könnyen elérheti a II. József kori 8,5–9 milliót. A névsorok gondos összeállítása nyomán egy másik tanulság is érlelődni kezdett benne, s ennek kapcsán keletkezett *A hajdúk letelepítése* című tanulmánya. Ebben nem kevesebbet szögezett le, mint azt, hogy „... a Bocskai által Korponán megnevesített 9254 hajdú, valamint a szoboszlói lovas hajdúk közül csak mintegy 950 választotta új otthonának az adományozott terület helységeit, ... [míg a többiek] hazamentek.”

Új elméletet állított fel a magyarországi városfejlődésről is. Szakított azzal a hagyományos felfogással, amely csak a szabad királyi városok népét vette

figyelembe, midőn a lakosságot ebből a szempontból kategorizálta. A korábbi megközelítés alapján igen alacsony arányok jöttek ki. Bemutatva az e téren egykor és a 20. században követett nemzetközi gyakorlatot is, rugalmasabb elbírálást javasolt, s a város fogalmat kiterjesztette a mezővárosok bizonyos körére is. Így 1785-ben 13,5, 1828-ban pedig 15,1%-ban határozta meg az urbánus jellegű települések részesedését az össznépességen belül.

A járványtörténet területén is maradandót alkotott. Feltérképezte az 1738/43. évi pestis Bihar megyei következményeit, illetve annak országos pusztítását, valamint az 1831. évi kolera Veszprém megyei hatását.

Önálló kötetben dolgozta fel a Veszprémi Püspökség 1747–1748-as egyházlátogatási jegyzőkönyvét (canonica visitatióját), ezt a rendkívüli pontosságú forrást. Sokoldalú számításokat végzett az anyag alapján, majd eredményeit aprólékosan elemezte, így e munka joggal hasonlítható a családok nagyságát és struktúráját vizsgáló legjobb angol vagy francia megközelítésekhez.

Az általa publikálásra előkészített, időben legkésőbbi forrás az 1850. évi erdélyi népszámlálás volt. Ezt – hivatali rendelkezésre – először mindössze 30 példányban (!) sokszorosították, s csak néhány kiválasztott vezetőhöz juttatták el. Csupán 1994-ben nyílt mód a szokásos, szélesebb olvasóközönséghez szóló kiadásra.

Dávid Zoltán életművének másik fő vonulatát a Kárpát-medence nemzetiségi összetételében beálló újkori változásokról, illetve a világba szétszóródott magyarok létszámáról szóló írások teszik ki. Fiatal korától érdekelte a téma. Úgy ismerte az országot, mint a tenyerét, későbbi példaképéhez, Némethy Arthúrhoz hasonlóan fejből megmondta egy-egy település, vidék hozzávetőleges nemzetiségi összetételét. Utazásainak fontos részét alkotta a temetők meglátogatása; ezekben is az egyes népelemek arányát figyelte. Sokáig úgy tűnt, csak magának gyűjtheti ezeket az adatokat, hiszen a szocialista országok esetében fel sem merülhetett a népszámlálások kritikája, a Magyarok Világszövetsége pedig sokáig kizárólag a távolabbi szakadt magyarokkal foglalkozott. Ezért váratlanul érte, amikor 1969-ben a *Magyar Hírek*, azaz a Világszövetség lapja, felkérte arra: mérje fel, hány magyar él a világon. Némi aggodalommal vállalta el a feladatot, hiszen tartani lehetett attól, hogy majd cenzúrázzák kéziratát. Mindazonáltal legjobb meggyőződése szerint készítette el gazdagon adatolt áttekintését, pontosítva mind a magyar, mind a szomszédos országok statisztikusai által közölt számokat. Nem kevés erkölcsi bátorság kellett ekkor ehhez. A lap szerkesztőinek dicséretére legyen mondván: a konkrétumokat illetően nem gáncsoskodtak.

E cikksorozat kisebb lavinát indított el; a *Magyar Nyelvőr*-ben a magyarul beszélők számáról, a *Magyar Hírek*-ben az amerikai magyarok demográfiai viszonyairól, a *Magyarországban* újból a világ magyarságáról értekezhetett. Amikor 1973-ban központi bizottsági megkeresés is jött, hogy szedjen össze minden számszerű adatot a szomszédos országok magyarságáról, csak akkor mondott igent, miután biztosítékot kapott arra nézvést, hogy a tényleges helyzetre kíváncsiak az ország vezetői. Ezt a gazdag anyagot teljes terjedelmében ugyan

máig nem lehetett közkinccsé tenni, de természetszerűleg számos későbbi tanulmányában merített belőle. Utóbb a Külügyi Intézetnek készített előrejelzést a szomszédos országokban élő magyarok számának várható alakulásáról 2000-ig, illetve összeállítást a Szovjetunióban élő magyarokról.

Utolsó nagy termékeny periódusában, azaz 1992 vége és 1996 júliusa között 24 – esetenként 3–4 folytatásban közölt – munkája látott napvilágot, egyebek mellett a *Magyar Szemle*, a *Hitel*, a *Valóság*, a *Régió*, a *Dimenziók* és a *Magyar Élet* című folyóiratban. Ezek nagyobb részében modern témákat – sorskérdéseket – dolgozott fel. Így *Országjárás* címen az 1990-es népszámlálás adatait tette mérlegre, drámai képet festve a magyar népesedési helyzetről. *A nemzetiségi közösségek száma* című munkájában arra a furcsa kettősségre hívta fel a figyelmet, hogy míg a népszámlálási adatok szerint Magyarországon akkor írd és mondd mindössze 21 közösségben vallotta magát a népesség felénél több személy nemzetiséginek, addig a KSH egy másik kiadványa 1990-ben 852 nemzetiségi közösségről beszélt. Leszögezte: a többszázas érték teljes egészében irreális. A hazánkban élő nem magyar anyanyelvűek tényleges számáról *A magyarországi nemzetiségek 1990-ben* címen szólt, s a hivatalos kimutatás 104 222 főjét 150 000-re emelte meg. A szomszédos országok újabb népszámlálásai alapján *Körbetekintés* címen vizsgálta meg az ott élő magyarok 1992-es lélekszámát; másutt pedig a szlovákiai és a romániai vallási megoszlás alakulásáról értekezett, különös tekintettel a „magyar vallásnak” tartott reformátusokra. A valóság iránti feltétlen tisztelete íratta meg vele *Hány millió a tízenötmillió?* című tanulmányát, amelyben az Illyés Gyula által 25 évvel korábban a köztudatba bedobott és publicisztikai szinten sokáig emlegetett értékkel szemben 14 millió főben határozta meg az 1993 táján a világ országaiban élő s az általa adott meghatározás kívánalmainak megfelelő magyarok számát.

Bár tisztán látta, hogy fogy a magyarság, optimizmusát mégsem veszítette el: hitt a nemzet önmegújítási erejében, s bízott az erkölcsi rend helyreállításában, miközben sürgette az ehhez szükséges háttér megteremtésének fontosságát, s hangsúlyozta az egyházak vezető szerepét a társadalmi összefogásban.

A derűs szemlélet életére is jellemző volt. Bár az ötvenes évek nehézségei megviselték a szívét, s feleségével együtt bekerült a hipertóniára, lelki erejével túltett ezen a korszakon. Nagy igyekezettel kereste meg a mindennapi falatot ekkor öt, majd hattagú családjának – sajnos kényszerűen a tudományos munka rovására. Jobb korban bizonynyal sokkal többet írt volna, de amit letett az asztalra, az tartalmilag és stílusában is magas színvonalat képviselt.

Sokoldalú ember volt. A művészetek minden ága közelről érdekelte. A kortárs festészetet elsősorban képzőművész öccse, Dávid Lajos révén kedvelte meg. A 20. századi irodalmat, főleg a népi írókat, a gimnáziumi évek során részben osztálytársai hatására követte figyelemmel. A zene a Budapesti Kórus alakulásakor ragadta meg; a Beethoven IX., a Psalmus Hungaricus, a Jézus és a kufárok előadásában részt is vett. Leginkább az olasz kultúra bűvölte el, de Franciaországban, Spanyolországban és Németországban is szívesen időzött. Ehhez járult a természet csodálata; a nagy hegyek lenyűgözték, a gombaszedés és

a horgászat türelmet próbáló kedvtelése végig elkísérte. Élete utolsó másfél évtizedében tavasztól őszig Káptalanfüreden tartózkodott s gyönyörködött a Balaton-felvidék táji és épített szépségeiben.

Hazáját, népét, családját nagyon szerette, erre nevelte gyermekeit-unokáit is. Amikor elment, 17 harmadik generációs gyerkőc állta körül koporsóját.

DÁVID GÉZA

BESZÉLGETÉS DR. DÁVID ZOLTÁNNAL, A KSH LEVÉLTÁRÁNAK IGAZGATÓJÁVAL*

A KSH Levéltára mikor, mi célból alakult?

Az önálló statisztikai szaklevéltár megalakításának gondolata legalább 10 éve foglalkoztatja az illetékeseket. A tervek megvalósítása a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelet megjelenésével kapott hathatósabb ösztönzést.

Az 1973. évi V. törvény és ennek végrehajtási utasítása az állami statisztika egyik feladataként jelölte meg „a tudományok műveléséhez statisztikai adatok szolgáltatását”, s azt is kimondta, hogy a KSH „köteles példányra jogosult könyvtárat, szaklevéltárat és statisztikai dokumentációs szolgálatot tart fenn”. A Levéltár megalakulását e törvény értelmében az 1975. július 1-én kibocsátott 6/1975/SK. 9/. sz. elnöki utasítás rendelte el. Tehát most három esztendő.

A szaklevéltár létrehívásának célja, hogy a statisztikai apparátus működése során keletkező, történeti értékkel rendelkező iratokat összegyűjtse, megőrizze, feldolgozza és a kutatók rendelkezésére bocsássa.

Mi a Levéltár gyűjtőköre?

A Levéltár gyűjtőkörébe tartozik a KSH központi és területi szerveinek, továbbá a KSH elnökének felügyelete alá tartozó szervek és vállalatok iratanyaga. Ezeket az iratokat korábban a területileg illetékes állami levéltárakba szállították. Gyűjtjük a magyar statisztikai tudomány és gyakorlat kiemelkedő személyiségeinek iratait is.

Távolabbi terveink közé tartozik, hogy a magyarországi levéltárakban található statisztikai vonatkozású iratokat feltárjuk és az eredetiről másolatokat készítünk. Különös fontosságúak a hivatalos statisztikai szervezet megalakulása előtt készült összeírások, amelyeknek adataira statisztikai idősoraink visszavezetésénél gyakran van szükség.

Melyek a Levéltár legfontosabb iratsorozatai?

Sajnos a Hivatal iratanyaga részben a háborús pusztítások következtében, részben a megfontolatlan selejtezések miatt nagyon sok kárt szenvedett. Így az 1945 előtti iratokból csupán néhány csomó maradt, s hasztalan keressük a korábban készült adatgyűjtések alapanyagát is.

A Levéltárnak eddig átadott iratok közül becses anyagunk van az 1920–1949 közötti iparstatisztikai és mezőgazdasági adatgyűjtésekből. A helytörténetíróknak nyújt komoly segítséget az Országos Községi Törzskönyvbizottság szinte

* Az interjú eredetileg a *Grafikon* 1978. 2. számában (8–9. p.) olvasható.

hiánytalanul megmaradt anyaga, melyet az Országos Levéltártól átvett jelentős mennyiségű irattal bővítettünk.

A legtöbb, s legértékesebb anyag a Népesedési Főosztályon maradt meg, ahol a népszámlálások községi összesítéseit 1880-tól megőrizték. Ez az anyag eddig nem került a Levéltár birtokába, átadása folyamatban van. Ugyancsak a közeljövőben vesszük át a Csák Tibor által különböző helyekről összegyűjtött, értékes iratokat tartalmazó történeti gyűjteményt is.

Reméljük, sok hasonló lappang még a Hivatal különböző osztályain, amelyek a Központi Irrattáron keresztül lassan a Levéltárba kerülnek.

Mi a különbség az Irrattár és a Levéltár funkciója között?

Az érvényben lévő irattári rendelkezéseknek megfelelően az Irrattár ellenőrzi a Hivatal iratkezelését, összegyűjti és a levéltári átadásig őrzi az ügyvitelben fölöslegessé vált iratokat. Ez mindig nagyobb a Levéltárba kerülő mennyiségnél, közben ugyanis a történeti értékkel nem rendelkező iratokat selejtezni kell. A selejtezés egyik legfőbb gondunk. Az ország legnagyobb papírfogyasztójának minden iratát eltenni lehetetlen, az értékeseket azonban föltétlenül meg kell menteni.

Hol lehet a selejtezésnél a határt megvonni, s ki vállalja a döntésekért a felelősséget?

A selejtezés menetét rögzítő rendelkezések tételeken felsorolják a különböző iratfajták kötelező megőrzésének időtartamát. Amikor ezek készültek, a Levéltár még nem működött, az állami levéltárak pedig képtelenek voltak az anyag befogadására. Ezzel magyarázható, hogy az irattári tervben ritkán szerepel a levéltári átadás előírása. Ezért a selejtezési jegyzőkönyvek jóváhagyásakor igyekszünk bővíteni a levéltári megőrzésre kerülő iratok körét. Fő szempontunk a Hivatal érdekeinek érvényesítése, tehát minden irat megőrzése, amelyre munkánk során később szükségünk lehet.

E döntésben az iratok kezelőinek, az adatgyűjtések végrehajtóinak tapasztalataira támaszkodunk. Elsősorban nekik kell dönteniük, mit ítélnék pusztulásra, s mit mentenek meg az utókor – s a maguk számára.

A raktárak hogyan győzik az anyag befogadását?

Egyelőre minden átadott anyagot el tudunk helyezni. A Fényes Elek utcai épületben lévő raktáraink még félig sem teltek meg. Nagy segítségünkre van a Sajószentpéteren kapott raktárépület, ahová ezer méternyi iratanyag fér.

Persze előbb-utóbb nálunk is bekövetkezik a raktárak telítettsége, ami könyvtáraink és levéltáraink közös problémája. Most éppen Kepecs Józseffel vagyunk nagy gondban, hogyan menthetnénk meg az 1970. évi népszámlálás reprezentatív anyagát, amelynek 10-11 000 csomóját jelenlegi helyén 8 hónapnál nem tárolhatják tovább. Ez önmaga szinte megtölti raktárainkat!

Megoldásként a mikrofilmezés kínálkozik, amelynek segítségével sok helyet nyerhetünk. Kár, hogy a rendelkezésre álló gépek működtetésére nincs elegendő hely, s a mikrofilm-csoport nem túlságosan nagy kapacitásán is többen osztozunk.

Milyen a raktárak technikai felszereltsége?

Raktáraink szárazak és korszerűek, az iratokat Dexion-Salgó polcokon levéltári szabvány-dobozokban tároljuk. Gondunk a fűtés és páratartalom szabályozása. Az épület tervezésénél a fűtőtesteket aránytalanul osztották el: egyik helyiségünk túl meleg, a másokban semmi fűtés nincs. A szellőztetést ablakok hiányában nehéz megoldani. Bízunk benne, hogy e kisebb hiányosságok kijavítására rövidesen sor kerül.

Hogyan lehet kutatni a Levéltár anyagában?

Külső kutatók a Levéltár ügyrendjében szabályozott keretek között igazgatói engedéllyel használhatják anyagunkat. Kis kutatótermünk (mely egyben rendezői szoba is) a Fényes Elek utcai új épületben 8 és 13 óra között fogadja az érdeklődőket (1977-ben 7 kutatót 38 alkalommal). Nagyobb szabású kutatásokat csak az illetékes főosztály előzetes beleegyezésével engedélyezünk.

A Hivatal dolgozóinak a lehető leggyorsabban rendelkezésre bocsátjuk hivatali használatra kért saját anyagukat. Fő törekvésünk, hogy a hivatali munkát minden eszközzel támogassuk, ugyanakkor kötelezettségeinknek megfelelően gondoskodjunk anyagunk hiánytalan megmaradásáról.

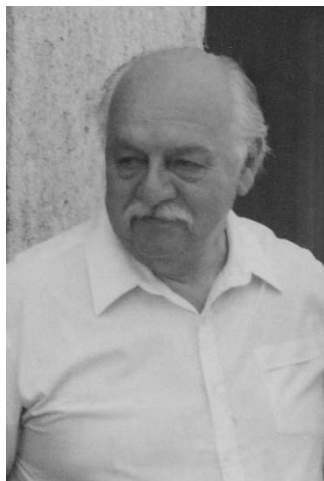
A Levéltár szervezetiileg hová tartozik, s milyen létszámmal dolgozik?

A Levéltár 6 főfoglalkozású dolgozójával a KSH legkisebb önálló költségvetéssel rendelkező szervezeti egysége. Közvetlen felügyeletét a KSH elnöke az Igazgatási és Költségvetési Főosztály feladatai közé sorolta. Szakmai munkáját a Kulturális Minisztérium Levéltári Osztálya ellenőrzi.

Vannak-e a Levéltárnak egyéb feladatai?

Mint valamennyi levéltár, a KSH Levéltára is tudományos intézmény. Egyetemi végzettséggel rendelkező szakalkalmazottai tudományos munkát is végeznek. Kutatási területük a statisztika történetének és a történeti statisztikának a művelésére terjed ki. Feladatuk továbbá a Levéltár leltárainak kiadásra való előkészítése, melyeket anyagunk használatának megkönnyítése érdekében bocsátunk a kutatók rendelkezésére.

DR. DÁVID ZOLTÁN (1923–1996)*

1996. augusztus 10-én, 74. életévében eltávozott *dr. Dávid Zoltán* a Központi Statisztikai Hivatal levéltárának nyugalmazott igazgatója, a történész és demográfus. Véget ért egy gazdag, tartalmas, írjuk le bátran, hívő élet. Alkotó ereje teljében, új tervei megvalósítása közben ragadta el a halál.

Dávid Zoltán életútja a Piarista Gimnáziumból a jogi diploma megszerzése után az Országos Levéltárba vezetett, ahol különösen a XVI–XVIII. századi népesség- és gazdaságtörténet szempontjából hasznosítható forrásismeretekre tett szert.

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában (1958-ban) első feladatul statisztikai jellegű kiadványok szerkesztését kapta, és a *Történeti Statisztikai*

Közlemények (1960-tól *Évkönyv*) szerkesztőbizottsági titkára lett. Igényessége és lelkiismeretessége hamarosan közismertté vált, Szigorú szerkesztő volt, közeli munkatársai azonban meggyőződhetnek hamar arról, hogy önmaga legszigorúbb lektora. 1964-től a Könyvtár történeti statisztikai kutatócsoportjának munkájában vett részt, és idővel annak vezetője is lett.

A hatvanas években megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia történeti demográfiai munkabizottsága titkárának, és a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának is tagjává lett. Az ELTE Történeti Segédtudományok Tanszékén külső előadóként oktatott.

1971-ben napirendre került a Központi Statisztikai Hivatal Levéltárának megszervezése. Az igazgatói feladatok ellátására a Hivatal vezetése Dávid Zoltánt találta alkalmasnak. Levéltár-igazgatóként megvetette az új levéltár alapjait, tisztázta a működés feltételeit, kialakította a gyűjtőkört, részt vett a szervezeti és működési szabályzat elkészítésében, a Hivatal iratkezelési problémáinak rendezésében, és mindenekelőtt több mint 3000 iratfolyóméter levéltári anyagot gyűjtött be a Hivatal korábbi működésének és tevékenységének idejéből. Megszervezte a legértékesebb és pótolhatatlan levéltári anyagok folyamatos mikrofilmezését, az ország más levéltárainak statisztikai iratanyagát a Hivatal Levéltárába összpontosította, mintegy megteremtve a központi statisztikai levéltár bázisát.

Nyugállományba vonulása után hosszabb ideig visszavonultságban élt, majd a rendszerváltás után friss alkotókedvvel munkához látott újólag. Szinte havonta fejezett be újabb és újabb tanulmányt, vállalt előadásokat és megbízásokat. Munkájának elismeréseként 1992-ben megkapta a Hivatal által adományozott Fényes Elek Emlékérmet, melyet a Hivatal fennállásának 125. évfordulója alkalmából

* A megemlékezés eredetileg a *Statisztikai Szemle* 1996. évi 11. számában jelent meg.

rendezett ünnepi ülésen egykori barátjától és iskolatársától, Antall József miniszterelnöktől vehetett át.

Tudományos munkásságának középpontjában a magyarság múltjának és jelenének számszerűen mérhető adatai álltak. Mindig a lehető legpontosabb mutatók kimunkálására törekedett, a forrásérték megállapításában pedig kivételes biztonsággal mozgott.

1960-ban *Dányi Dezsővel* állította össze a II. József által elrendelt első magyarországi népszámlálás fellelhető megyei összeírásainak anyagát, amely ma már nélkülözhetetlen, különös tekintettel a társszerzővel közösen írt alapos tanulmányra és a kötethez kapcsolt mellékletekre.

Új szemléletet érvényesített a hazai városfejlődés tanulmányozásában, az általában elfogadottnál jelentősen magasabbra (14–15%) téve a XVIII. század végi és a XIX. század eleji városi lakosság arányát. Gazdagította az orvos- és járványtörténet irodalmát az 1738–1743. évi pestisjárvány Bihar megyei és országos, valamint az 1831. évi kolerajárvány országos adatainak feldolgozásával. Önálló kötetben jellemezte a családok nagyságát és összetételét a XVIII. századi veszprémi püspökség területén, gazdaságtörténeti elemzéseire pedig szép példa a II. József-féle első kataszteri felmérés országos, regionális és településszintű adatainak ismertetése, amely munka a magyar mezőgazdaság-történet alapvető dokumentumává vált. Szívéhez legközelebb az a tanulmány állt, amelyben Bihar megye különböző falvaiban élő 29 családfő gazdálkodásának mikroszintű részletezésével a parasztgazdaságok pénzügyi mérlegét mutatta be.

Alapvető jelentőségű és módszertanában példaértékű Dávid Zoltánnak az a munkája, amelyben a magyarság törökkori veszteségeit becsülte meg, korrigálva egyszersmind a korábban megállapított hibás, de sajnos történelmi köztudatunkba mélyen beépült, erősen túlzó adatokat. Az 1850. évi erdélyi népszámlálás forrásanyagának feldolgozása és a bevezető tanulmány szikár adatsorai csak 1994-ben kerülhettek az érdeklődők kezeihez.

Munkásságának másik fő vonulata – ezt már az erdélyi népszámlálással kapcsolatos feldolgozás is jelzi – a Kárpát-medence nemzetiségi összetételének vizsgálata volt. 1969-ben a *Magyar Hírek*, a Magyarok Világszövetségének lapja, felkérte a világban élő magyarok számának megállapítására. Cikksorozata revelációként hatott. 1973-ban az akkori MSZMP Központi Bizottság megkeresésére gazdag anyagot állított össze a szomszédos országokban élő magyarságról, a Külügyi Intézet részére pedig előrejelzéseket készített a szomszédos országokban élő magyarok számának 2000-ig várható alakulásáról is.

Életműve előtt tisztelegve kell meghajolnunk, Tudományos tevékenységével a magyar történeti statisztika nagyhatású, szemléletet változtató művelője volt. aki a legmodernebb kutatási irányvonalak technikái mentén vizsgálódott. Levéltár-igazgatóként a történeti értékű iratanyagok megbecsülésére, a levéltárosi munka hangyaszorgalmának értékelésére nevelte kollégáit. Emberként és barátként pedig az emberi ideálok szépségében való őszinte hitet hagyta ránk örökölni.

DR. JENEY ANDRÁSNÉ

DÁVID ZOLTÁN (1923–1996)*

Székely apától és kiskun anyától Budapesten született, és piarista gimnáziumi érettségi után jogtudományi doktorátust szerzett. Országgyűlési könyvtári munkahelyéről a „fordulat éve” után utcára került, mert nem volt hajlandó belépni a kommunista pártba. Csak 1950 vége felé sikerült alkalmaztatást találnia egy iskolatársa révén az Országos Levéltárban, ahol átfogó ismereteket szerzett, különösen a 16–18. századi forrásokról (közük térképekről, összeírásokról).

A levéltári munkákkal kapcsolatos közleményei után alapvető jelentőségű nagy tanulmányában 1957-ben kimutatja, hogy a török uralom után az ország népessége nem két és fél millió volt, hanem kb. négymillió lehetett. A tudományos közvéleményben ma már általánosságban elfogadott (sőt egyesek által inkább kevesellt) Dávid Zoltánnak ez a jól alátámasztott becslése, amely jelentősen mérsékli a török megszállás alatt elszenvedett – a nemzeti köztudatban élő súlyos – veszteségeket, s így történet-szemléletünket is módosítja. Tanulmánya egyben elindítója lett a KSH Könyvtár szervezeti keretei közötti későbbi munkásságának.

Könyvtári tevékenysége – különösen a nemzetközi csere és szerzeményezés rendszerének kiépítése – mellett az 1957-ben indult Történeti Statisztikai Közlemények és Évkönyvek szerkesztőbizottságának tagjaként, majd annak titkáráként számos kutatást inspirál és tesz értékesebbé gondos lektorálásával. Közben sorra jelennek meg számszerű adatokra támaszkodó munkái. Hiánypótló vállalkozása az 1784–87. évi népszámlálás eredményeinek településenkénti részletezettségű kiadása 1960-ban, a korabeli népességi viszonyokat bemutató – Dányi Dezsővel közösen írt – alapos tanulmány, mellékletek és térképek kíséretében. Az ötödfélszáz oldalas kötet – a jeles statisztikus, Thirring Gusztáv csak szemelvényes adatokat tartalmazó, összefoglaló jellegű korábbi munkája után – nélkülözhetetlen kézikönyv a történeti demográfusok, helytörténészek és általában a korszakkal foglalkozó kutatók számára.

Statisztikatörténeti jelentőségű az első magyar leíró statisztikai mű: a térképész Kovács János 1736–39-ben készített geográfia-topográfiai munkájának kiadása is (társszerzőségben), csakúgy, mint Magyarország 18–19. századi statisztikai adatgyűjtéseiről írt dolgozata és a történeti demográfiai források értékelésének kérdéseit összefoglaló cikke. Új szemléletet érvényesít a hazai városfejlődés tanulmányozásában, amikor a városfogalom kiterjesztésével a történeti irodalomban korábban általában elfogadottnál jelentősen magasabbra (14–15%-ra) teszi a városi lakosság arányát a 18. század végén és a 19. század elején. Az *orvos- és járványtörténeti*

* Az emlékbeszédet eredetileg a *Levéltári Szemle* 1996. évi 4. száma (69–71. p.) közölte.

irodalmat gazdagítja az 1738–43. évi pestis Bihar megyei és országos, valamint az 1831. évi országos kolera pusztításainak Bihar [recte: Veszprém] megyei feltérképezésével. Bevonja vizsgálódásai körébe a dikális és dézsmajegyzékeken kívül az egyházi forrásokat: az anyakönyveket és egyházlátogatási (canonica visitációs) jegyzőkönyveket. Ez utóbbiakra támaszkodva önálló kötetben elemzi a családok nagyságát és összetételét a 18. század derekán a veszprémi püspökség területén – az itthon kevésbé ismert legjobb angol és francia történeti családdemográfiai munkákhoz hasonló színvonalon.

Makroszintű és regionális *történeti demográfiai* kutatásain kívül településenkénti részletezésben is feldolgozza a népességi folyamatok alakulását több hajdúváros (Dorog, Hadház, Szoboszló) és a bihari Sarkad helytörténeti monográfiáiban megjelent hosszabb lélegzetű dolgozataiban. A hajdúk letelepítéséről írt tanulmánya is áttértékel a köztudatba beivódott hagyományos nézeteket.

A magyarországi munkaerőhelyzetet a 18–19. század fordulóján bemutató munkája már átvezet *gazdaságtörténeti elemzés*éhez, melyek egyik főforrása a II. József korabeli első kataszteri felmérés. Ennek végrehajtását és eredményeit ugyancsak ismerteti országos, regionális és településszinten egyaránt, értékes adatokat nyújtva a 18. század végi mezőgazdasági termeléshez. Kiemelt helyet foglal el nemcsak Dávid Zoltán munkásságában, de a hazai gazdaságtörténeti – pontosabban az üzemgazdaság- és háztartástörténeti – irodalomban is az a tanulmány, amely – említése szerint –szívéhez is talán legközelebb állt. Ebben Bihar megye különböző falvaiból 29 családfő gazdálkodásának mikroszintű részletezésével a paraszti gazdaságok pénzügyi mérlegét mutatja be. Ez a – halála után újból megjelent – munka joggal sorolható a francia „Annales” iskola nyomán tért hódító modern kvantitatív történettudományi irodalom hazai termékei közé. Jól áttekinthetően összeállított táblázatok segítségével érzékelteti a parasztság korabeli életviszonyainak jellegzetességeit, de nem esik az amerikai ún. „kliometria” matematizáló túlzásaiba.

Az elemi statisztikai módszereknek a történeti kutatásokban való alkalmazási lehetőségeiről több féléven át előadásokat is tartott az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Történeti Segédtudományok Tanszékének felkérésére. Végül is Dávid Zoltán korábban jórészt mellőzött forrásokra támaszkodva, kvantitatív módszerek alkalmazásával jelentős népesség- és gazdaságtörténeti munkákkal gazdagította a magyar történettudományt, folytatva a jogászi képzettségű történészek – köztük olyan nagyságok, mint pl. Pauler Gyula vagy századunkban Szabó István – sorát. A későbbiekben a történeti statisztikai kutatócsoportból kiválva, az 1970-es évek elején általa szervezett Statisztikai Levéltár – a legelső hazai „A” kategóriájú szaklevéltárak egyikének – élére került.

A történeti tanulmányok mellett már az 1960-as évektől kezdett kibontakozni Dávid Zoltán tudományos tevékenységének másik fő területe: a kárpát-medencei népek-*nemzetiségek* számának – a hivatalos „szocialista” statisztikából kiiktatott, tabuvá lett – vizsgálata és az országhatárokon kívüli, a világban szétszóródott magyarok, *magyarul beszélők* lélekszámának megállapítása. De miként nem válhatott

a kutatás számára hozzáférhetővé az 1850. évi erdélyi népszámlálás – általa publikálásra előkészített – anyaga, ugyanúgy nem jelenhetett meg statisztikai kiadványban még 1980-ban sem *A nemzetiségi statisztika múltja és jelene* című munkája, majd az előrejelzés a szomszédos országokban élő magyarok számának alakulásáról. Az évtized második felétől nyílt csak lehetőség e tárgyú írásainak publikálására, de akkor is inkább csak idegen nyelveken és/vagy külföldön.

Hatvanadik életévét betöltve, Dávid Zoltán nyugdíjaztatását kérte, és évekre felhagyott a tudományos kutatással. A rendszerváltás után lendült csak újból munkába, különösen azután, hogy 1992-ben volt iskolatársa, Antall József miniszterelnök kezéből ünnepélyes külsőségek között átvehette munkásságának (korábban elmaradt) elismeréseképpen a KSH által adományozott Fényes Elek Emlékérmet. Vállalta előadások tartását – amire korábban csak a legtrikább esetben sikerült rávenni –, eleget tett a legkülönbözőbb hivatalos megbízásoknak (pl. államközi tárgyalások előkészítése demográfiai adatokkal stb.). 1992 végétől 1996 nyaráig mintegy két tucat cikke-tanulmánya került publikálásra, és még továbbiakkal is elkészült. Cikksorozatokban számolt be a legutolsó népszámlálások adatai alapján a magyarság számáról a szomszédos országokban, majd pedig a hazai népesedés helyzetéről megyénkénti részletezésben. Több tanulmányban is vizsgálja a magyar-szlovák nyelvhatár változásait az 1660-as évektől napjainkig. Az 1990-es évtized eleji szlovákiai és romániai népszámlálások eredményei lehetővé tették számára – több évtizedes kiesés után – a vallási megoszlás elemzését is, különös tekintettel a „magyar vallás”-nak tartott református lakosság számának alakulására. Magyarországon – vallási adatok hiányában – csak a nemzetiségek lélekszámának vizsgálatára szorítkozhatott. Apadó számuk rögzítésével egyidejűleg megkérdőjelezi a világ magyarságának gyakran emlegetett 15 milliós lélekszámát. Realitásérzéke nemcsak a történeti múlt, hanem a jelen viszonyai között is érvényesült a társadalmi tudat beidegződéseivel szemben. Erős érzelmi kötődése magyarságához utolsó cikkében mégis azt a bizakodást juttatja kifejezésre, hogy a vészes népességfogyás megáll(hat).

Alkotóereje és -kedve teljében ragadta el a halál a tudomány több ágában is új csapásokat vágó, mások által nem vagy alig művelt területeken végzett történészi, statisztikusi, demográfusi munkája közben. Nem hagyható említés nélkül, hogy mindemellett négy gyermek és mindvégig „csak” az anya szerepét betöltő szerető feleség szerény polgári életviteléhez szükséges feltételeket is meg tudta teremteni a *pater familias* tekintélyével és szerető gondoskodásával. A nagy család életében mindig adódó gondok azonban nem tudták megtörni eredendően életvidám, kedélyes, optimista egyéniségét. Mindig észre tudta venni az életben a szépet és a jót, élvezte és szerette a zenét, az utazást új tájakra és országokba. Az év legünnepélyesebb eseménye azonban az volt számára, amikor karácsony este együtt lehetett az egész család, az utolsó alkalommal már 17 unokával. Az életvitelében hagyományosan *polgári konzervatív*, sokoldalú tudományos munkásságában pedig

éppenséggel mindig *újító, modern* szemléletet képviselő Dávid Zoltán személyiségében a morális és intellektuális értékek napjainkban oly ritka szerves harmóniában ötvöződtek. Emberideálokban egyre szűkülő világunkban életútja követésre, folytatásra méltó!

KÁPOLNAI IVÁN

BÚCSÚ DÁVID ZOLTÁNTÓL*

Arany János 1856-ban, sok régi barátja – köztük Garay János és Vörösmarty Mihály – halálán *Néma bú* című versében kesergett. Idézzük őt, a hajdúk leszármazottját, azon hajdúkét, akiknek homályba veszett múltjáról annyi újat és meglepőt tudhattunk meg Dávid Zoltán kutatásaiból:

*Halnak, halnak,
Egyre halnak,
Színe, lángja a magyarnak*

Joggal gyászolhatjuk az elköltözöttben ennek a régi fémjelzéssel kitüntetett milyenségnek igaz megtestesítőjét. Valóban, színéből, lángjából, azaz legkiválóbb, legértékesebb minőségéből való volt annak a közösségnek, amelynek szolgálatára szentelte magát, polgárként és tudósként, a magyar nemzetnek. Szolgált ezt a közösséget akkor is, amikor alig emlegették, hiszen más célok és eszmények nevében harsogtak a jelszavak, szolgált, mint „éltető eszmévé” finomult belső vezért, szolgált félreállítva is, mindig megtalálva azt az őrhelyet, ahol használhat.

Szárazajtai eredetű székely családból született Budapesten, 1923-ban. A piarista gimnáziumban érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán szerzett doktorátust. Első munkahelyéről, a Parlamenti Könyvtárból 1949-ben politikai okok miatt eltávolították, ugyanis nem volt hajlandó a pártba belépni, s így háromnegyed évig, két gyermekkel, állás nélkül maradt. Baráti segítséggel végül az Országos Levéltár alkalmazta, előbb a filmtár, majd a térképgyűjtemény. Itt töltött évei alatt hatalmas anyagismeretre tett szert a korai magyar történelemtől, elsősorban a népmozgalom dokumentumairól. Tudása és hajlama egyaránt a XVI–XIX. századi népesedési, gazdasági és társadalmi viszonyok feltárását lehetővé tevő [kutatások felé vonzotta]. Amikor hosszú habozás után munkahelyet változtatott, és 1958 után a Központi Statisztikai Hivatalban kezdett dolgozni – egy idő után mint a történeti statisztika és demográfiai kutatócsoport vezetője, később a Hivatal újonnan alapított levéltárának igazgatója – tovább folytatta és kiteljesítette a Levéltárban elkezdett kutatásait. Első nevezetes eredménye az volt, hogy a források újraértékelésével, valamint új forráscsoportok bevonásával és kontrollanyagként való hasznosításával, ezenfelül a millenniumi alkalomra Acsády Ignác és munkatársai által készített munka alapos filológiai vizsgálatával, kiiktatott a magyar történetírásból egy megingathatatlan dogmává merevedett megállapítást, amelyre gondolatmenetek tucatjai épültek a legnevesebb történészek műveiben is: bebizonyította, hogy a török pusztítások korántsem tizedelték meg annyira a magyarságot, mint amennyire ezt az 1715–20-as összeírás alapján hitték, és így minden későbbi feldolgozás számára szilárd alapot teremtett a XVIII. és XIX. századi

* A búcsúbeszéd eredetileg a *Nyelvünk és Kultúránk* 1996. évi 96. számában (85–87. p.) látott napvilágot.

demográfiai fejlődés vizsgálatához. Ugyanígy ködoszlató hatása volt a Bocskai-féle hajdútelepítés hatásának vizsgálata és a hajdúkerület valódi – a képzelthez és megdönthetetlennek tartott legendás ábrázoláshoz képest a folyamatosságot bemutató – városfejlődésének feltárása. A magyar demográfia szempontjából alapvető II. József-féle népszámlálás, vagy a sokáig hétpecsétetes titokként kezelt Bach-korszakbeli, 1850-es erdélyi népszámlálás dokumentumait is ő adta ki és kommentálta először. De nem elégedett meg azzal, hogy szűkebb értelemben vett tudományát művelve, a köztörténetírás számára megbízható alapot teremtsen; maga kezdeményezte és néhány ragyogó elemzésben meg is valósította a feltárt és kommentált adatsorok hasznosítását az országlakosok életmódjának művelődéstörténeti hasznú bemutatására. (Legkedvesebbnek tartott munkája is e nemből való: Bihar megye tizennyolcadik századvégi parasztságának, illetve parasztpolgárságának megélhetéséről.)

Tudósként és tudományszervezőként, szerkesztőként egyaránt kezdeményező volt. Tudósi alkata a Teleki Pál intézet, illetve a Magyarságtudományi Intézet hajdani szellemének legkiválóbbjaihoz vonzotta; távolabbról pedig méltán rokonítható a XVIII. századi nagy országismertető iskola hőseivel, akik közül egynek, a győri Kovács Jánosnak művét – egy munkatársával együtt – ő ásta ki a feledésből és adta ki: az első, tudományos igénnyel készült magyar nyelvű országrész-leírást.

Mint ahogyan a török pusztítás és a kuruc háborúk után felocsúdó ország értelmisége, illetve e réteg legjobbjai kötelességüknek tartották a meglévő, a megmaradt [területek] magyaranyú feltérképezését és bemutatását, a jövő érdekében, úgy ő is, nagyobb részt belső ösztönzésből, saját kezdeményezésből, divatos tudományos irányzatokkal szemben úszva, politikától nem támogatva jutott el a múlt mindenki másnál mélyebb, pontosabb ismeretével felvértezve a XX. századi magyar valóság talán legfájdalmasabb pontjához: Trianonhoz, illetve a magyarság szétszórátásához. Bizalmas anyagként kezelt, tehát a kutatástól is elzárt munkáktól kezdve, szaktudományos publikációkon át a tudományos publicisztikáig, széles műfaji skálán vizsgálta a kérdést. Az ő munkái nyomán látjuk ma már a Kárpát-medencében élő és a nyugati szórványba kényszerült magyar nemzetrészek demográfiai mozgásának valódi arányát és dinamikáját; és ennek legutóbbi, a 70-es évektől kibontakozó, ijesztő perspektívákkal rémítő leszálló ágának tanulságait és a belőle fakadó tanulságokat.

A demokratikus jogállam helyreállítása után – noha 1990-ben már hét éve nyugdíjban volt – munkakedve feléledt, tagja lett a Szent László Akadémia védnökségének, részt vett a Szlovákiával kezdett tárgyalásokat segítő szakértői csoport munkáiban. Történeti statisztikusi érdemeiért 1992-ben Fényes Elek Emlékéremmel tüntették ki.

Optimizmusát, a magyar nép szívós életerejébe vetett hitét soha nem veszítette el. Utolsó megjelent tanulmányában, a *Vigilia* millecentenáriumi számában így összegezte üzenetét: „A magyar nép nem fog [...] kipusztulni, de mindent el kell követni, hogy fogyását megállítsuk, és biztosítsuk egészséges szaporodásának feltételeit. Ehhez széles körű társadalmi összefogáson alapuló erkölcsi

megújhdásra van szükség, amelynek élén az egyházaknak kell állniuk.”

Szerénysége, családjáért vállalt önfeláldozó munkája és a saját érvényesüléshez szükséges eljárások büszke elutasítása eredményezte, hogy életében nem jelenhettek meg kötetbe összegyűjtött tanulmányai; két monografikus műve is kiadásra vár. Ahogy mondani szokták, tele bőrrönddel távozott, amikor a régen lappangó alattomos betegség leterítette. Utolsó percéig dolgozott: az ItK-ban fog megjelenni például az a tanulmánya, amely a régi magyar irodalomtörténetnek lesz a szenzációja: egy eddig ismeretlen XVI. századi költőnő, Telegdi Anna verseinek kiadása. (Reméljük, hogy – családja értő segítségével – a könyvkiadás gondoskodni fog e régi adósság lerovásáról.)

Búcsúzhatunk tőle, a hívő kereszténytől, az egyik Telegdi Anna-vers fohászával:

*Szolgálatra boltig én gyarló testemet
Tenéked ajánlom repeső lelkemet
Bujdosó világból kívíván
Tenéked ajánlom lelkemet, testemet.*

S búcsúzhatunk tőle, a magyar irodalom és művészet nagy ismerőjétől egyik kedves költője, Reményik Sándor szavaival, aki mintegy azt a magatartást írja elő, amelyet belső parancsként Dávid Zoltán barátunk és testvérünk mindvégig követte; és szívósan szelíd példájával nekünk is ajánlott:

*Fogsikorgató türelemmel,
Összeszorított szájjal –
Krisztus-követő bús próbálkozással,
Majd daccal, lobbanóval,
Fojtott igével és visszanyelt szóval,
Tenyérrel, mely sima örökké,
Csak a sebben szorul ököllé –
Keserű, tehetetlen nevetéssel
Békülve meg akármi rendeléssel –
Nem csodálkozva már – és csodálkozva mégis,
Hogy rajtunk ez is, az is megesett:
Hordozzuk, testvéreim, ezt a hordhatatlan,
Kínzenvedést virágzó életet.
Ahogy lehet...*

Drága Zoltán, Isten veled!

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
fel. szerk.	felelős szerkesztő
főszerk.	főszerkesztő
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
összeáll.	összeállította
p.	pagina
SKV	Statisztikai Kiadó Vállalat
szerk.	szerkesztette

ÖNÁLLÓ ÉS SZERKESZTETT KÖTETEK

1956

1. *Országos Levéltár, 10. Gyűjtemények.* (Levéltári alapleltárak.) Budapest, Levéltárak Országos Központja. 249 p.
Társszerzők: Iványi Emma, Komjáthy Miklós

1958

2. *Úrsekék. XVI–XVII. századi perszövegek.* Szerk.: Varga Endre. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok, 5.) Budapest, Akadémiai Kiadó. 1104 p. (szerk.)
A kiadványt készítő munkaközösség: Varga Endre, Ila Bálint, Bakács István, Bottló Béla, Párdányi Miklós, Dávid Zoltán.

1960

3. *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* Budapest, SKV. 64+389 p. (szerk.)
Társszerkesztő: Dányi Dezső

1967

4. *Adalékok a török hadjáratok okozta népességi veszteségekhez.* (V. statisztikai vándorulás. Gödöllő, 1967. május 23–25.) Budapest, [SKV]. 9 p.

1973

5. *A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747–1748.* (Történeti Statisztikai Kötetek) Budapest, KSH Könyvtár – Magyar Országos Levéltár. 171 p.
6. *A szomszédos államokban élő magyarok demográfiai helyzete.* 230 p. (kézirat, kutatói anyag)

1980

7. *Előrejelzés a szomszédos országokban élő magyarok számának alakulásáról 2000-ig.* Budapest, Magyar Külügyi Intézet. 65 p. (kézirat, kutatói anyag)
8. *Az első magyar nyelvű leíró statisztika. Kovács János: Az esztergomi érsekséget illető jószágoknak Geographico Topografica descriptiója 1736–1739.* (Forrásközlések, 1.) Budapest, KSH Levéltára. 112 p.
Társszerző: T. Polónyi Nóra

1981

9. *Adatok a Szovjetunióban élő magyarok számáról.* Budapest, Magyar Külügyi Intézet. 40 p. (kézirat, kutatói anyag)

1983

10. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás.* (Forrásközlések, 2.) Budapest, KSH Levéltára. 336 p. (bevezető)

1994

11. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás.* 2., javított kiadás. Budapest, KSH. 199 p.

1995

12. *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 6. Komárom-Esztergom megye.* Budapest, KSH – Magyar Tudományos Akadémia. 159 p.
Társszerző: Lovász János

2001

13. *Az 1598. évi házösszeírás.* Szerk.: Jeney Andrásné. Bevezető és sajtó alá rendezte Dávid Géza. Budapest, KSH Levéltára. 756 p.

FOLYÓIRATCIKKEK, TANULMÁNYOK

1953

14. Kézírtos térképeink időszerű kérdései. *Levéltári Híradó*, 2–4. sz. 52–58. p.

1956

15. „Ismeretlen várrom a Börzsönyben”. *Természet és Társadalom*, 6 sz. 378. p.
16. Térképek leltározása a Magyar Országos Levéltárban. *Levéltári Közlemények*, 96–102. p.

1957

17. Az 1715–20. évi összeírás. In *A történeti statisztika forrásai*. Szerk.: Kovácsics József. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 145–199. p.

1958

18. A házak száma és a népesség XVI–XVII. századi forrásainkban. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 3–4. sz. 74–94. p.
19. Az Országos Levéltár térképeinek feldolgozási szabályzata. In *Térképtudományi Tanulmányok. (Studia Cartologica). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszékének évkönyve 1956–1958*. Szerk.: Imrédy-Molnár László. Budapest, H. M. Térképészeti Intézet. 89–152. p.
Társszerzők: Maksay Ferenc, Valkó Arisztid

1960

20. Magyarország első kataszteri felmérése (1786–1789). Forrástanulmány. In *Történeti Statisztikai Évkönyv 1960*. Fel. szerk.: Ember Győző. Budapest, SKV. 33–58. p.

1962

21. Magyarország népessége a 17–18. század fordulóján. (Népességtörténeti forrásaink értékelése.) In *Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–62*. Fel. szerk.: Ember Győző. Budapest, SKV. 217–257. p.

1963

22. A történeti demográfiai források értékelésének kérdései. *Demográfia*, 4. sz. 515–525. p.

1964

23. [Hozzászólás Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadsereg-élelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715) című könyvének vitájához.] *Agrártörténeti Szemle*, 3–4. sz. 533–535. p.

1965

24. Statisztikai adatgyűjtések Magyarországon a XVIII–XIX. században (I–II.). *Statisztikai Szemle*, 5. sz. 513–524. p., 6. sz. 625–638. p.
25. A történeti demográfiai kutatásokról. *Demográfia*, 1. sz. 110–112 p. (D. Z. szignóval)
26. A városi népesség nagysága Magyarországon 1785-ben és 1828-ban. In *Történeti Statisztikai Évkönyv 1963–64*. Fel. szerk.: Ember Győző. Budapest, SKV. 110–127. p.

1966

27. Pierwsze katastry węgierskie (1786–1789). *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 1. sz. 77–93. p.

1968

28. Adalékok a török hadjáratok okozta népességi veszteségekhez. In *A magyar hivatalos statisztika történetéből. Az V. Statisztikatörténeti vándorgyűlés előadásai és korreferátumai. (Gödöllő, 1967. május 23–25.)* Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság, Statisztikai Szakosztály. Statisztikatörténeti Szakcsoport. 288–292. p.
29. Adatok a mezőgazdasági termelés nagyságáról, 1786–1789. In *Történeti Statisztikai Évkönyv 1965–66*. [Fel. szerk.: Dányi Dezső.] Budapest, SKV. 99–141. p.
30. Az agrárstatisztika forrásai: a II. József-féle kataszteri felmérés. *Statisztikai Szemle*, 8–9. sz. 892–898. p.
31. Pécs város népessége és mezőgazdasága II. József korában. In *Baranyai helytörténetírás 1968. Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Szerk.: Szinkovich

Márta. [Pécs,] Baranya megyei Tanács VB. Dokumentációs Laboratóriuma. 75–114. p.

1969

32. A paraszti gazdaságok mérlege. (Bihar megyei adatok 1789-ből.) *Agrártörténeti Szemle*, 1–2. sz. 128–159. p.
33. Magyarok a világban. I. *Magyar Hírek*, 6. sz. 11. p.
34. Magyarok a világban. A szomszédság magyarjai. II. *Magyar Hírek*, 7. sz. 8. p.
35. Magyarok a világban. A nagy diaszpóra. III. *Magyar Hírek*, 8. sz. 8. p.

1970

36. Az amerikai magyarok demográfiai viszonyai. *Magyar Hírek*, 1. sz. 6. p., 2. sz. 6. p., 3. sz. 6. p., 4. sz. 6. p., 5. sz. 6. p.
37. Az első kataszteri felmérés végrehajtása Veszprém megyében. In *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, IX. [Szerk.: Éri István] Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága. 71–83. p.
38. A magyarul beszélők száma. *Magyar Nyelvőr*, 4. sz. 386–392. p.

1971

39. Az 1738/43. évi pestis pusztítása Bihar megyében. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969–70*. Szerk.: Dankó Imre (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai, 51.). Debrecen, Alföldi Nyomda. 181–200. p.
40. Hajdúdorog népesedéstörténete. In *Hajdúdorog története*. Szerk.: Komoróczy György. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 13.) Gyula, Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 41–78. p.
41. Magyar a világban. *Magyarország*, 21. sz. 53. p., 22. sz. 21. p.
42. Magyarország munkaerőhelyzete a XVIII–XIX. század fordulóján. *Statisztikai Szemle*, 6. sz. 632–644. p.
43. Ungar in der Welt. Wo spricht man ungarisch? *Budapester Rundschau*, 34. sz. 6. p.

1972

44. Hajdúhadház népesedéstörténete. In *Hajdúhadház múltja és jelene*. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 2.) Gyula, A Debreceni Déri Múzeum Baráti Köre. 73–111. p.
45. Sarkad népesedéstörténete. In *Tanulmányok Sarkad múltjából*. Szerk.: Komoróczy György. Sarkad, Sarkad Nagyközség Tanácsa V. B. 277–297. p.

1973

46. Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. *Orvostörténeti Közlemények*, 69–70. sz. 75–130. p.

1975

47. A hajdúk letelepítése. In *Történeti Statisztikai Tanulmányok*, 1. sz. Szerk.: Dányi Dezső. Budapest, SKV. 5–42. p.
48. Hajdúszoboszló népesedéstörténete. In *Hajdúszoboszló monográfiája*. Szerk.: Dankó Imre. Hajdúszoboszló, Hajdúszoboszló Város Tanácsa. 187–254. p.

1976

49. A Központi Statisztikai Hivatal Levéltára (Archives of the Central Statistical Office). In *Guide to the Archives of Hungary*. Szerk.: Balázs, Péter. Budapest, Archival Board of the Ministry of Culture. 162–163. p.

1978

50. Adatok Jászkisér mezőgazdasági viszonyairól az első kataszteri felmérés alapján. In *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*. Szerk.: Kaposvári Gyula. Szolnok, [Damjanich János Múzeum.] 19–72. p.

1980

51. A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Látóhatár*, 10. sz. 122–154. p.
52. A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, 8. sz. 87–101. p.

1982

53. Az 1692. évi összeírás forrásértéke. In *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX*. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, Hajdú-Bihar megyei Levéltár. 117–127. p.
54. Magyarok – határaink mentén. *Mozgó Világ*, 7. sz. 38–50. p.

1983

55. A Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. In *Magyarország levéltárai*. Szerk.: Balázs Péter. Budapest, Új Magyar Központi Levéltár. 250–254. p.

1984

56. Az 1831. évi kolera pusztítása Veszprém megyében. In *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk.: Kredics László. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 3.) Veszprém, Veszprém megyei Levéltár. 293–312. p.

1985

57. Hányan vagyunk, hányan lehetünk? Tények és becslések a világ magyarságának létszámáról. *Ifjúsági Szemle*, 1. sz. 45., 93–98. p.
58. Hányan vagyunk, hányan lehetünk? Tények és becslések a világ magyarságának létszámáról. *Reflektor*, 3. sz. 261–271. p.

1987

59. Nationality Statistics of Historical Hungary, 1851–1970. *Danubian Historical Studies*, 1. sz. 70–77. p.

1988

60. A Kárpát-medence nemzetiségi viszonyainak várható alakulása 2000-ig. In *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*. Főszerk.: Juhász Gyula. Budapest, Magyarságkutató Intézet. 13–35. p.
61. The Hungarians and Their Neighbors, 1851–2000. In *The Hungarians: A Divided Nation*. Szerk.: Borsody, Stephen. New Haven, Yale Center for International and Area Studies. 333–345. p.

1989

62. A magyarországi szlovákok száma 1900–1960. *Medvetánc*, 1988/4. sz. – 1989/1. sz. 83–105 p.
63. Der zu erwartende Wandel der Nationalitätenverhältnisse im Karpatenbecken bis 2000. *Stadium. Gesellschaft und Kultur*, 3. sz. 19–24. p.

1990

64. A mai Kovászna megye népességszámának alakulása 1910–1969. In *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 1989*. Főszerk.: Juhász Gyula. Budapest, Magyarságkutató Intézet. 105–118. p.

1992

65. A hivatalos statisztika eredményei Szlovákiában. Magyar reformátusok – határainkon túl. [1.] *Reformátusok Lapja*, 52. sz. 5. p.

1993

66. Adatok a török háborúk pusztításának értékeléséhez. *Keletkutatás*, 1993. ősz. 56–68. p.
67. Esztergom megye rövid népesedéstörténete. *Régió*, 4. sz. 87–98. p.
68. Hány millió a tizenötmillió? *Hitel*, VI/8. sz. 43–49. p.
69. Körbetekintés I. (A szomszédos országokban élő magyarok 1992-ben) [A külföldi magyarok 1992-ben, Szlovákia) 1. rész.] *Magyar Szemle*, 4. sz. 419–430. p.
70. Körbetekintés II. (A szomszédos országokban élő magyarok 1992-ben). [(A külföldi magyarok 1992-ben, Kárpátalja) 2. rész.] *Magyar Szemle*, 5. sz. 526–529. p
71. Körbetekintés III. (A szomszédos országokban élő magyarok 1992-ben). [(A külföldi magyarok 1992-ben, Erdély) 3. rész.] *Magyar Szemle*, 6. sz. 651–660. p.
72. Körbetekintés IV. (A szomszédos országokban élő magyarok 1992-ben) [(A külföldi magyarok 1992-ben, Délvidék, Burgenland) 4. rész.] *Magyar Szemle*, 7. sz. 754–758. p.
73. Ki a szlovák? *Hitel*, 5. sz. 56–63. p.
74. A magyar–szlovák nyelvhatár 1664-ben az Érsekújvári ejálet területén. In *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei 12. sz.* Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. 7–32. p.
75. A magyarországi nemzetiségek 1990-ben. *Valóság*, 10. sz. 34–42. p.
76. Mit mond a hivatalos statisztika? Magyar reformátusok – határainkon túl. [2.] *Reformátusok Lapja*, 1. sz. 4. p.
77. A statisztika eredményei helységeként. Magyar reformátusok – határainkon túl. [3.] *Reformátusok Lapja*, 2. sz. 5. p.

78. Miről vall a romániai statisztika? Magyar reformátusok – határainkon túl. [4.] *Reformátusok Lapja*, 3. sz. 6. p.

79. Szlovákia és Románia vallási megoszlása az 1991. és 1992. évi népszámlálás szerint. *Hitel*, 2. sz. 88–93. p.

1994

80. Adatok az 1850. évi erdélyi népszámlálás értékeléséhez. *Statisztikai Szemle*, 6. sz. 481–490. p.

81. A magyar–szlovák nyelvhatár változásai, 1664–1991. *Dimenziók. Felső-Magyarországi Szemle*, 2. sz. 34–39. p.

82. A magyar–szlovák nyelvhatár változásai századunkban. *Hitel*, 5. sz. 69–76. p.

83. A magyarok száma és területi elhelyezkedése Romániában az 1992. évi népszámlálás adatai szerint. In *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája, 1910–1990. Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai*. Szerk.: Kovacsics József. Budapest, KSH. 68–74. p.

84. Népek és anyanyelvek a Kárpát-medencében. *Magyar Élet*, 11. sz. 6–13. p.

1995

85. A Duna Televízió Főigazgatóságának. In „*Szerelem-Televízió*”. *A Duna TV levelek tükrében*. Budapest, Duna Televízió. 209–211. p.

86. Falupusztulás – A XVII. század végi összeírások. *Statisztikai Szemle*, 7. sz. 591–599. p.

87. Herder jóslata a számok tükrében. (Népesedéstörténeti áttekintés). *Dimenziók. Felső-Magyarországi Szemle*, 2–3. sz. 76–80. p.

88. Komárom megye nemzetiségi megoszlása (1830–1991). *Limes*, 1–2. sz. 5–16. p.

89. A nemzetiségi községek száma. *Valóság*, 5. sz. 69–77. p.

90. Népesedési helyzetkép az 1990. évi népszámlálás alapján. Somogy. In: *A Kaposvári Egyházmegye névtára*. Szerk.: Fliszár Béláné. Kaposvár, Római Katolikus Püspöki Hivatal. 131–132. p.

91. Országjárás, I–III. Népesedési helyzetkép az 1990. évi népszámlálás alapján. *Magyar Szemle*, 1. sz. 62–81. p., 2. sz. 179–192 p., 3. sz. 305–316. p.
92. Sáros vármegye magyar településeinek pusztulása. In *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Intézet Történeti Demográfiai Füzetek* 14. sz. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. 143–180. p.

1996

93. Ezerszáz év a Kárpát-medencében. Rövid magyar népesedéstörténet. *Vigília*, 8. sz. 591–595. p.
94. A paraszti gazdálkodás mérlege. (Bihar megyei adatok 1789-ből.) In *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára*. Szerk.: Visi Lakatos Mária. Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. 27–60. p.

1997

95. Ezerszáz év a Kárpát-medencében. *Vigília*, 1996/8. szám. *Magyar Tudomány*, 2. sz. 230–232. p. (összeáll.: Szentgyörgyi Zsuzsa)
96. A székelyek száma 1567–1992. In *A Központi Statisztikai Hivatal Történeti Demográfiai Füzetek* 16. sz. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. 7–74. p.

1998

97. Telegdy Anna (1591–1635) ismeretlen versei. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1–2. sz. 240–249. p.

2004

98. Magyarország munkaerőhelyzete a 18–19. század fordulóján. In *Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században*. I. köt. Szerk.: Faragó Tamás. Budapest, Dico Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó. 402–412. p.

2005

99. Herder jóslata a számok tükrében. In *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához*. Szerk.: Faragó Tamás. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 358–362. p.
100. A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. In *Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához*. Szerk.: Faragó Tamás. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 296–305. p.

2006

101. Hajdúszoboszló népesedéstörténete. In *Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből*. Szerk.: Gazdag István – Vida Lajos. Hajdúszoboszló, Hajdúszoboszló Város Önkormányzata. 119–152. p.

Megjelenés alatt

102. *II. József kataszteri felmérése*. Sajtó alá rendezte Nagy Balázs Albert. Az Eötvös Loránd Kutatói Hálózat Történettudományi Intézetének adatbázisa.
103. Abaúj megye helységeinek elszlovákosodása. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*.
104. Utazás Tukuljába. *Magyar Szemle*.

KÖNYVISMERTETÉSEK

1993

105. József Gyönyör: Staatenbildende Nationalitäten. Bratislava, 1989. – Gyula Popély: Abnahme des Volkes. Budapest, 1991. *Review of Historical Demography/Historisch-demographische Mitteilungen*, 8. sz. 183–188. p.

ELŐADÁSOK

1963

106. [*Felhasználásában a győri népesség gyakori kicserélődésének okainal foglalkozott*]. Győr, Xántus János Múzeum. 1963. november 4–5. (Magyar Történelmi Társulat várostörténeti konferenciája)
107. *A történeti demográfiai források értékelésének kérdései*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1963. május 7. (A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökegi Bizottsága Történeti Munkabizottsága szervezésében)

1964

108. *Statisztikai adatgyűjtések a XVIII—XIX. században*. [Budapest], 1964. október 14. (A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoport)

1967

109. *Adalékok a török hadjáratok okozta népességi veszteségekhez*. (V. statisztikai vándorulás, Gödöllő, 1967. május 23–25.)

1968

110. *Az agrárstatisztika forrásai: a II. József-féle kataszteri felmérés*. Pécs, 1968. június 13–14. (A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoport, VI. Vándorulás)

1971

111. *Az első magyar leíró statisztikai mű*. Békéscsaba–Gyula, 1971. május 11–13. (Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoport, IX. Vándorulás)

1992

112. *A magyarok száma és területi elhelyezkedése Romániában az 1992. évi népszámlálás adatai szerint*. Budapest, 1992. szeptember 2–5. (Nemzetiségi Statisztikai Konferencia)

1993

113. *A magyar–szlovák nyelvhatár alakulása (1664–1990)*. Mályi, 1993. szeptember 10. (Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya, XXX. Statisztikatörténeti Vándorülés)
114. *A magyarság aránya a Kárpát-medencében a bonfoglalástól napjainkig*. Budapest, Kossuth Klub, 1993. szeptember 13.

A RÓLA ÉS MŰVEIRŐL SZÓLÓ IRODALOM

1957

115. Értékes új magyar történeti statisztikai mű. *Statisztikai Szemle*, 6. sz. 513–514. p.
116. Kiss Albert: „A történeti statisztika forrásai” című mű jelentősége, főként agrártörténeti szempontból. *Statisztikai Szemle*, 11. sz. 989–996. p.

1959

117. Csizmadia Andor: Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. *Jogtudományi Közöny*, 1959. 10–11. sz. 614–617. p.
118. A közeljövőben kiadásra kerülő történeti statisztikai művek. *Statisztikai Szemle*, 8–9. sz. 932–933. p.
119. Megjelent a Történeti Statisztikai Közlemények 1958. évi 3–4. száma. *Statisztikai Szemle*, 11. sz. 1161. p.
120. Móra Mihály: Úriszék, XVI–XVII. századi perszövegek. *Magyar Tudomány*, 1959. 7–8. sz. 423–426. p.
121. Szabad György: Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerkesztette: Varga Endre. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 5.) Bp., 1958. *Levéltári Közlemények*, [1. sz.] 162–164. p.

1961

122. Új történeti statisztikai kiadvány. *Statisztikai Szemle*, 2. sz. 225. p.

1962

123. Felhő Ibolya: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerkesztette: Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Budapest, 1960. *Levéltári Közlemények*, 1962. 1. sz. 196–197. p.
124. Kenessey Zoltán: Történeti Statisztikai Évkönyv, 1961–1962. *Statisztikai Szemle*, 10. sz. 1041–1043.
125. Kiss Mária: Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. *Vasi Szemle*, 1962. 3. sz. 152–153. p.

126. Szendrey István: Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787. Az 1960. évi népszámlálási sorozat kötete. Szerk.: Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Statisztikai Kiadó Vállalat. Bp. 1960. 389 l. *Agrártörténeti Szemle*, 1–2. sz. 351–352. p.

1964

127. Dely Zoltán: A várostörténeti konferenciákról. *Statisztikai Szemle*, 5. sz. 536–539. p.
128. Megjelent a Demográfia 1963. évi 14. száma. *Statisztikai Szemle*, 3. sz. 323–324. p.
129. A statisztikatörténeti szakcsoport II. vándorulése. *Statisztikai Szemle*, 8–9. sz. 923–924. p.
130. A Statisztikatörténeti Szakcsoport ülése. *Statisztikai Szemle*, 12. sz. 1266. p.

1965

131. A statisztikatörténeti pályázat eredménye. *Statisztikai Szemle*, 3. sz. 316–317. p.

1968

132. Gyulay Ferenc: A VI. Statisztikatörténeti Vándorülésről. *Statisztikai Szemle*, 8–9. sz. 913–917. p.
133. A Népeségtudományi Kutató Intézet kiadványai. *Statisztikai Szemle*, 12. sz. 1265–1266. p.
134. Statisztikatörténeti vándorulás. *Statisztikai Szemle*, 7. sz. 773–774. p.

1969

135. A Baranya megyei Levéltár 1968. évi Évkönyvéből. *Statisztikai Szemle*, 5. sz. 542. p.
136. Történeti Statisztikai Évkönyv 1965–68. *Statisztikai Szemle*, 4. sz. 430. p.

1971

137. Horváth Tibor: A IX. Statisztikatörténeti Vándorulás. *Statisztikai Szemle*, 8–9. sz. 906–909. p.

138. Statisztikatörténeti Vándorulás. *Statisztikai Szemle*, 6. sz. 655. p.

139. Tájékoztató a Központi Statisztikai Hivatal szervezetének továbbfejlesztéséről. *Statisztikai Szemle*, 8–9. sz. 905. p.

1975

140. Történeti Statisztikai Tanulmányok... *Statisztikai Szemle*, 10. sz. 1043. p.

1978

141. Beszélgetés dr. Dávid Zoltánnal, a KSH Levéltárának igazgatójával. *Grafikon*, 2. sz. 8–9. p.

1980

142. Pütkösti Árpád: Valóság. [A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene című tanulmány ismertetése.] *Új Tükör*, 36. sz. 4. p.

1981

143. Az első magyar nyelvű leíró statisztika... *Statisztikai Szemle*, 3. sz. 317. p.

144. Hrenkó Pál: Dávid Z. – Polónyi N.: Az első magyar nyelvű leíró statisztika. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1980. 112 p. 250 pld. *Geodézia és Kartográfia*, 6. sz. 472–473. p.

1991

145. Kápolnai Iván: A Magyar Korona országainak városhálózata, 1780–1918. *Statisztikai Szemle*, 12. sz. 1033–1037. p.

1993

146. XXX. Statisztikatörténeti Vándorulást... *Statisztikai Szemle*, 12. sz. 1037–1038. p.

147. Kovacsics József: Beszámoló a nemzetiségi statisztikai konferenciáról. *Statisztikai Szemle*, 1. sz. 71–73. p.

1994

148. Szabó A. Ferenc: A világmagyarság számbavételének módszertani problémái egykor és ma. In *Tízmilliónál kevesebben. Válogatott írások a magyar népesedésről*. Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány. 258–280. p.

1995

149. A Történeti demográfiai füzetek 14. ... *Statisztikai Szemle*, 12. sz. 1039–1040. p.

1996

150. Elhunyt Dávid Zoltán. *Magyar Nemzet*, 1996. augusztus 21. 17. p.
151. Elhunyt Dávid Zoltán. *Új Magyarország*, 1996. augusztus 16. 8. p.
152. Faragó Tamás: A hivatalos statisztika és a történeti demográfiai kutatás. *Statisztikai Szemle*, 10. sz. 855–863. p.
153. Halálozás. *Statisztikai Szemle*, 8–9. sz. 767. p.
154. Jeney Andrásné: Dr. Dávid Zoltán (1923–1996). *Statisztikai Szemle*, 11. sz. 958–959. p.
155. Jeney Andrásné: *Dávid Zoltán tudományos közleményeinek jegyzéke*. Budapest, [KSH Levéltár]. 7 p. (összeáll.)
156. Kápolnai Iván: Dávid Zoltán (1923–1996). *Levéltári Szemle*, 4. sz. 69–71. p.
157. Sebők László: Erdély etnikai arculatának változása. *Statisztikai Szemle*, 11. sz. 959–961. p.
158. Szörényi László: Búcsú Dávid Zoltántól. *Nyelvünk és Kultúránk*, 96. sz. 85–87. p.

1997

159. A XXXIV. Statisztikatörténeti Vándorülés. *Statisztikai Szemle*, 4–5. sz. 430. p.
160. Dávid Géza: Egy magyar demográfus. *Korunk*, 9. sz. 92–94. p.
161. Jeney Andrásné: *Dávid Zoltán életpályája*. [Előadás.] Gyula, 1997. április 24–25. (Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti és Nemzetközi Szakosztálya, XXXIV. Statisztikatörténeti Vándorülés)
162. Varga E. Árpád: Erdélyi népszámlálási idősorok román nyelven. *Statisztikai Szemle*, 4–5. sz. 422–427. p.
163. Varga Józsefné: A XXXIV. Statisztikatörténeti Vándorülés. *Statisztikai Szemle*, 1997. 8–9. sz. 763–767. p.

1998

164. Jeney Andrásné: Dányi Dezső (1921–2000). *Statisztikai Szemle*, 3. sz. 277–279. p.
165. Sz. G. J.: Dávid Zoltán születésének 75. évfordulójára. *Levéltári Közlemények*, 1–2. sz. 265–268. p.
166. Történeti demográfiai füzetek 16. *Statisztikai Szemle*, 10. sz. 868. p.
167. Tóth, Adalbert: Zoltán Dávid (17. Juli 1923 – 10. August 1996). *Ungarn-Jahrbuch* 23 (1997) [1998]. 451–456. p.
168. Varga E. Árpád: Az 1857. évi erdélyi népszámlálás román nyelven. *Statisztikai Szemle*, 10. sz. 850–861. p.

1999

169. Dávid Géza: „A magyar nép nem fog kipusztulni.” Dávid Zoltán munkássága. *Magyar Szemle*, 1–2. sz. 37–46. p.

2000

170. Fóti János – Záhonyi Márta: A Statisztikatörténeti Szakosztály XXXVII. vándorülése Sopronban. *Statisztikai Szemle*, 9. sz. 768–772. p.

2001

171. Az 1598. évi házösszeírás... *Statisztikai Szemle*, 7. sz. 631. p.

2002

172. Molnár, Antal: Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. Szerk.: Jeney Andrásné, a bevezetőt sajtó alá rendezte és kiegészítette: Dávid Géza. KSH Levéltára, Bp., 2001. 756. *Levéltári Közlemények*, 1–2. sz. 299–302. p.

2012

173. Kápolnai Iván: Dávid Zoltán (1923–1996). In *Requiescat in pace. Levéltáros nekrológok, 1923–2011*. Összeáll.: Feiszt György. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. 82–85. p.

2013

174. Dávid, Géza: Bir Macar arşiv emektarı ve tarihçisi, Zoltán Dávid (1923–1996). In *Arşiv emektarlarına armağan*. Haz. Oğuz, Nizamettin – Keskin, İshak. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul. 130–139. p.

175. Dávid Géza: Dávid Zoltán. In *Magyar katolikus lexikon*. XVI. Pótkötet. A–Zs. Budapest, Szent István Társulat. 337–338. p.

176. Dávid Zoltán. In *Portrék a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának másfél évszázadából*. Szerk.: Rózsa Dávid. Budapest, KSH Könyvtár. 18–19. p.

2014

177. Cseh Gabriella: Dávid Zoltán. In *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Főszerk.: Rózsa Dávid. (A statisztika története, 1.) Budapest, KSH Könyvtár. 162–163. p.